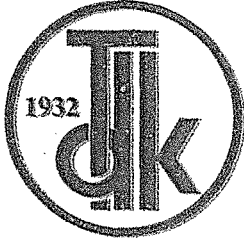


TÜRK DİL KURUMU

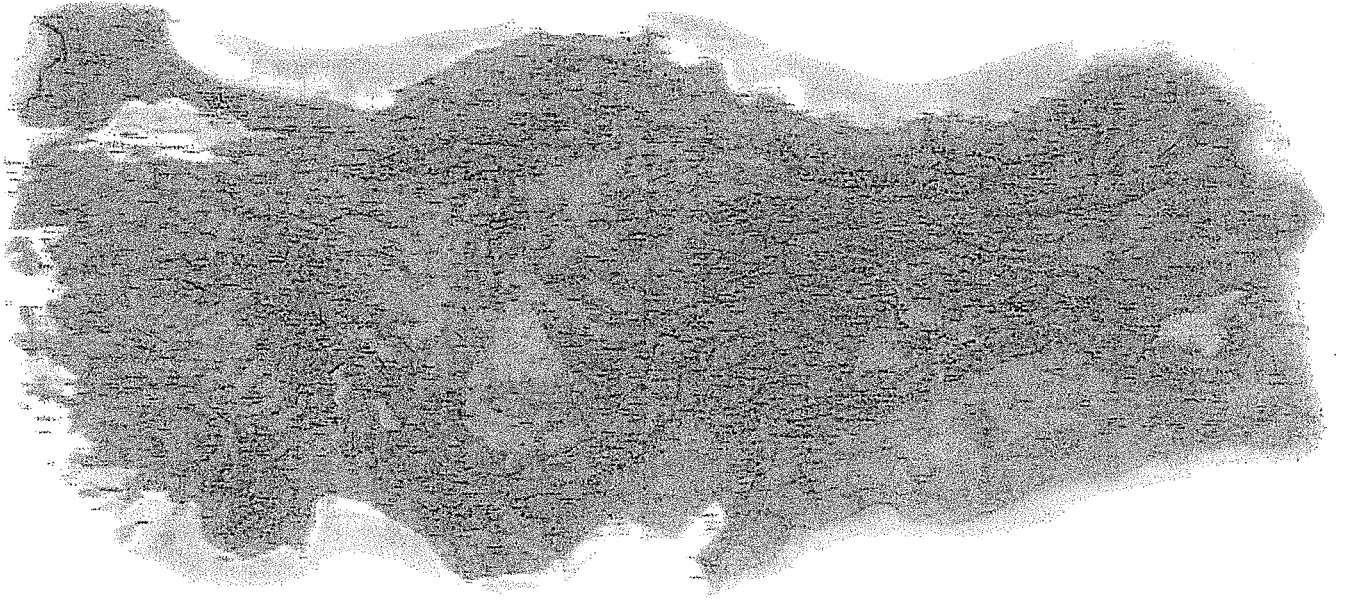


KAFKAS ÜNİVERSİTESİ



II. ULUSLARARASI
TÜRKİYE TÜRKÇESİ
AĞIZ ARAŞTIRMALARI
ÇALIŞTAYI

21-23 MAYIS 2009



PROGRAM

TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ İÇİNDE –mAn / + mAn EKI

*Yrd. Doç. Dr. Nesrin GÜLLÜDAĞ

Banguoğlu, -men ekinin eski Türkçe'den önce büyütme anlatımıyla kullanılmış olduğunu farz edebiliriz. Eski Türkçe'de kögmen (Sayan Dağları) Azman (Köl Tegin'in bir atı. Az bir ulus adıdır.) Degirmen < tegir = teker yasıman közmen, İlimken göçmen yalman kölemen gibi, Eski Türkçede fiillere gelen ve zaman ve alet adları yapan başka bir men eki olmuş olabilir. (kurtarman örtmen sıkman sökmen) Bunun –me sıfat fiillerinden uzatma (?) olduğu farz olunur. Dilimizde az çok canlı olan yönüyle –men eki sıfatlara gelerek “pek veya biraz” anlatımıyla emen hepsi kişileri vasıflayan sıfatlar yapmıştır. Akman karaman gömen kırcaman sarman kocaman kücümen şişman delişmen dalaşman toraman kodaman dızman kösemen Dikmen Karaman Çölmen. Yeni Türkçede –men ekiyle birçok kelime ortaya atılması bu ekin sezilen anlatımını değerlendirme anlayışıyla değil Cermen dillerine akrabalık iddiasından başlayarak Mann kelimesinin bu dillerdeki “kişi ve yapıcı kişi” anlatımına özenmek yoluyla meydana gelmiştir. Böylece men fark gözetilmeksizin isim ve fiil tabanlarına getirilmiştir. Uzman ökmen sözmen denetmen sayman yazman seçmen öğretmen yönetmen çevirmen danışman.¹

Korkmaz'a göre, Man eki sıfatlardan kişileri niteleyen sıfatlar türeten bir ektir. Eklendiği sığata “abartma, aşırılık” işlevi katar. İşlek bir ek olmadığı için türettiği kelimeler oldukça sınırlıdır. Akman, ataman “eski Rus Kazaklarına verilen ad” delişmen, dızman “iri yapılı” evcimen, gökmen, karaman, kocaman, kodaman, kölemen, kösemen, küçümen, (<küçükmen) toraman “tombul, genç irisi” yalman “eğik, sarp, dik” vb. kalıplaşma yoluyla oluşmuş Dikmen ve Karaman yer adlarında da aynı ek vardır. Uzman ve egemen bu ekle yapılmış yeni sözlerdir.²

Korkmaz'a göre, fiilden isim yapan, Man eki geçişli geçişsiz fiil kök ve gövdelerinden türetmeler yapan ve işlek olmayan bir ektir. Çatı eki almış fiillere gelmemektedir. Üzerinde az çok “abartma ve sürerlilik” işlevi taşıyan ek, geçişli fiillerden degirmen, sokman “bir cins uzun Türkmen çizmesi” gibi iki ad türetmiştir. Çeşitli fiillerden de ad ve sıfat olarak kullanılan birkaç türetme yapmıştır. Azman; insan irisi, çok gelişmiş; Kocaman (koca), Şişman, dalaşman, (kötü huylu kavgacı); duman (engel olmak, tıkamak) yaman vb. Türkçeleştirme çalışmalarında da bu ekten “bir işi yapan kimse” anlamında adlar türetilmiştir. Çevirmen, danışman, düzeltmen, eğitmen, eleştirmen, gezmen, okutman, öğretmen, sayman, yazman, Bu yeni türetmelerde ekin bilinen Icl, UcU, An, ekleriyle görevdeş işlevi yerine batı dillerinden man “adam, insan” anlamı hakim olduğu için bu şekiller zaman zaman eleştiriye uğramışsa da eski türetmelerde de “iş yapan kimse” anlamı vardır. danışman, öğretmen, sayman gibi sözlerin tutuması da ekin yadırganmadığını gösterir. Sıfatlardan “azlık” veya

* Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.
ngulludag@gmail.com

¹ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay. Ankara 1998, s. 196-197

² Korkmaz Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri, (Şekil Bilgisi)*, TDK Yay. Ankara 2003, s. 58

“çokluk” gösteren abartma sıfatları yapar. Evcimen, egemen, delişmen, göçmen, kocaman, küçümen, şişman, uzman.³

Eker’e göre, eylem soylu sözcüklerin yanı sıra ad soylu sözcüklerle de görülmektedir. Türkçedeki ad ve eylem arasındaki ayrım göz önüne alındığında bu ekleri eşsesli farklı biçim birimler olarak kabul etmek mümkündür. Şişman, göçmen gibi kökü hem ad hem de eylem kabul edilebilecek tartışmalı sözcüklerde ve azman da vardır. teğmen, sayman, seçmen, yönetmen gibi neolojizmlerde de görülür.⁴

İsimden isim yapma ekleri arasında kullanım sıklığı fazla olmayan eklerden “abartma, benzerlik” bildiren özellikle sıfatlara gelen şişman, akman, kösemen, küçümen. Türkmen sözcüğünde de görülen bu ekin, İngilizce superman örneğinde yer alan man biçimbirimi ile, ses benzerliğinin dışında hiçbir ilgisi yoktur.⁵

Güneş’e göre, benzerlik ifadesi taşıyan sözcükler türetir. Evcimen, kara-man, koca-man, küçü-men, uz-man, Şahıs isimleri türeten man eki yabancı bir dilden Farsçadan alınmıştır. Türk-men, Şiş-man, göç-men kelimelerinin durumu açık değildir. Kelime köklerinin isim veya fiil olduğu hususu tartışılabilir.⁶

Üstüner’e göre, Türkçede fazla işlek olmayan pekiştirme eklerinden biridir. Az işlek olmasından dolayı yapım ekleri gibi birkaç kelimeyle sınırlı kalmıştır. Genellikle abartma, mübalağa, benzerlik, ifade eder. Kocaman, karaman, kölemen, küçümen, vb. sonuna geldiği isimlerin anlamını kuvvetlendiren bu ek küçümen örneğinde olduğu gibi bazen de eklendiği sözcüğün anlamından dolayı küçüklük, azlık bildirir. Bu özellik isim ve sıfatların, anlamını pekiştiren diğer eklerde de görülür. Aynı doğrultuda T. Banguoğlu da “ekin eski Türkçede önce büyütme anlamında kullanılmış olduğunu farzedebiliriz.” demektedir. Zeynep Korkmaz ve Man eki fazla işlek olmayan Türkçede birkaç kelimedede görülen bir ektir. Pekiştirme eki olarak eklendiği kelimenin anlamına büyüklük kavramı katar. Bazen de benzerlik anlamı ifade eden isim yapma eki gibi kullanılır.⁷

Zeynep Korkmaz, vurgusuz +ça ekinin +man abartma eki ile genişletilerek tek tük pekiştirici tarz zarfları yaptığını ifade eder. İyicemen, ölecemen, temizcaman.⁸

Ergin’e göre, işlek olmayan eklerden biridir. Genellikle mübalağa ve benzerlik ifade eder. Koca-man, kara-man, ak-man misallerinde olduğu gibi isimden isim yapma eki olarak kullanılır. Buna benzeyen bir de isimden fiil yapma eki vardır.az-man, şiş-man, göç-men misallerinde olduğu gibi.⁹

³ Korkmaz Zeynep, age., , s. 97-98

⁴ Eker Süer, *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yay. Ankara 2006, s.361

⁵ Eker Süer, age., s.353

⁶ Güneş Sezai, *Türk Dili Bilgisi*, İzmir 1999, s. 89

⁷ Ahat Üstüner *Türkçede Pekiştirme*, Elazığ 2003, s. 123

⁸ Zeynep Korkmaz, “Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek İle Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C.1, TDK Yay. Ankara 1995, s.59 (12-84)

⁹ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay. İstanbul 1993, s.167

Gencan'a göre, ekin türeyişi: -mAn,+mAn eki ad, sıfat ve fiil köklerine, gövdelerine gelmiştir.Kurala aykırı görünümler var. Bu aykırı sözcüklerin en çok kullanılanı "şişman" sıfatıdır.Yeni türetilmiş sözcükler: (göçmen, gözemen, kocaman, dalaşman...) örneklerinin hepsi eskidir ve kendi kendine türemiştir.Bir kısmı yazı dilinden düşmüş, ancak eski kitaplarda, bölge ağızlarında görülür olmuştur. Onun için bu ek az işlek sayılıyordu.

a) -mAn, +mAn ekli ad ve soy adı kullanıldı: Akman, Gürman, Ataman,...

b) Dil devriminden bu yana türetilmiş sözcükler de az değildir: Öğretmen, okutman, sayman, uzman, yazman, yönetmen, ...

Böylece ek işlek hale geldi ve birçok sözcüğün türemesine elverişli oldu.¹⁰

Timurtaş'a göre, Türkçe'de "-man, -men" eki olarak işlek veya az işlek bir ek yoktur. Türkçemizde "yapan, eden, olan" manası ifade eden bir "-MAN, -MEN" eki mevcut değildir. Türkçede "-man, -men" eki ile yapılmış şişman, , kocaman, toraman, azman, karaman, Türkmen, karaman, Türkmen, göçmen, delişmen gibi bazı kelimeler varsa da bunlarda "faaliyet" manası yoktur. Ekin isim köküne mi, yoksa fiil köküne mi getirildiği de belli değildir. "Yapan, eden, olan, kimse" manasını veren ek Almancaya ve İngilizceye mahsustur; bunun bir Hint-Avrupa dili olan Farsça'daki benzeri "-mend" ekidir. Başka dillerden alınmış olan "-man, -men" eki bugün hem fiil hem de isim köklerine getirilmektedir. (Uz-man, dil-men" de ek isim köküne eğit-men, yaz-man ve çevir-men'de fiil köküne getirilmiştir.) Fiil köklerine "-mAn yerine -İcİ eki getirilmek suretiyle "yapan, eden olan" manasına dilimizin kaidelerine uygun doğru kelimeler meydana getirilebilir. Böylece, Öğretmen, Yazman, Çevirmen, yerine, pekâlâ, öğretici, yazıcı, çevirici demek mümkündür.¹¹

Timurtaş, Türkçede "yapan, eden, kişi, adam," manasına, yani faillik manası ifade eden bir "-man, -men" ekinin bulunmadığını, bu sebeple, egemen kelimesinin uydurma olduğunu iddia ettim. Ancak, kocaman, şişman, toraman, koraman, türkmen, delişmen, küçümen gibi birkaç kelimedede azlık, çokluk, mübalağa bildiren kalıplaşmış (işlek olmayan) bir "-man, -men" ekinin bulunduğunu belirtmişim.¹²

Akalın, işlek olmayan mübalağa ve benzerlik ifade eden bir ek olduğunu söyler.¹³

Hatipoğlu, kişi kavramı veren ad soylu sözcükler kurduğunu seğmen (sekmen) "törenlerde yerli giysilerle oyun oynayan erkek", Sek sek oyunu da aynı kökün ikilemesiyle kurulmuştur.¹⁴

Ekin Kökeni:

Hasan Reşit Tankut'a göre, müstakil olarak man ve men kelimelerine nadir olarak tesadüf edildiğini, kelime başlarında ve sonlarında kaynaşmış olarak görülen man ve men'lerin bir zamanlar müstakil olduklarını gösteren belgeler olduğunu ve onların karıştıkları kelimelerin ana kökten alınmış anlamlarında sonradan olma önemli fonksiyonlar yaptığını ve man ve men kelimelerinde "Tanrılık,

¹⁰ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK Yay. Ankara 1979, s. 205-206

¹¹ *Yaşayan Türkçemiz 2*, Tercüman Gazetesi Yay. İstanbul 1980, s.31

¹² *Yaşayan Türkçemiz 2*, s.82

¹³ Mehmet Akalın, "Yapım Ekleri", *Dil Yazıları*, TDK Yay. Haz: Recep Toparlı, Ankara 2001, s.146 (141-161)

¹⁴ Hatiboğlu Vecihe, *Türkçenin Ekleri*, TDK Yay. Ankara 1981, s. 117

esaslık, sahiplik, ana anlamlarıyla “ölmezlik, önlük, eskilik, yükseklik” gibi mefhumlar arayabileceğimizi, alemin bütün kudretlerine sahip olarak tasavvur edilen insanın kendisine men=ben demesinin de bu görüşü kuvvetlendirdiğini söyler.¹⁵

Besim Atalay, sözlerinin köklerini Türkçemizin en eski bir kolu olan Sümerce’de bulduğumuzu, Sümercede sonunda (man, mun) bulunan bir çok kelime olduğunu, Arapçada sonu “man”lı, “men” li kelimelerin Asurlular yoluyla Sümerlerden geçtiğini söyler.¹⁶ Atalayın bu görüşü ekin uydurma bir ek olduğu ve Batı dillerinden alındığı iddialarını çürütmektedir.

Men kelimesi İngilizcede son ek gibi bir takım kelimelerin sonuna gelir. Coach araba, Coachman arabacı gibi. Man ekinin burada gördüğü iş, Türkçedeki –Man- ın gördüğü işe çok benzemektedir. Almandada Man kelimesi son ek gibi kullanılır; adam anlamındadır.¹⁷

Ancak bunun yanı sıra –mAn ekiyle türetilen meslek adlarının yanlış olduğunu savunan dilciler de vardır. Yeni türetilen bu sözcüklere karşı çıkanların dayanak noktası fiilden isim yapan -IcI eki ve sıfat fiil eki olan -An ekinin –mAn eki yerine kullanılabilir olmasıdır. Ancak –mAn ekini –IcI ve –An yerine her zaman kullanamıyoruz.

Eski Türkçe’de tégirmén, timén (hazırlanmak), tümén¹⁸ Eski Uygur Türkçesinde, batman “batman, ölçek”¹⁹, çrman (carman) “deri hastalığının bir türü, kitman “kazma, bel”, Kögman Sayan dağı veya bir kısmı”, tégirmen, tuman “duman, sis, karanlık”, yaman “kötü, fena, korkunç”

Divanü Lügati’t Türk’te kurman “ok ve yay konan kap”, sıkman “üzüm sıkma zamanı”, sökmen “savaşta sırayı söken yiğitlere verilen sıfat, tuman “duman, sis”²⁰

Kıpçak Türkçesi Sözlüğü’nde Azman: 1. Azmış, iri yarı 2. Yaşlı iken enetilmiş aygır, Güçeymen: baş örtüsü, Güçeymen: baş örtüsü, kurman, yay kabı, sadak, teyirmen , yelmen. Kılıcın üst tarafı, yalman dağ faresi, tarla faresi²¹

Tarama Sözlüğünde, evcimen (15.yy)²², Geçeymen (güceymen, gecimen, gicimen, gücimen)”kadın baş örtüsü, gelinlerin başlarına giydikleri süslü örtü, taç (15-16. Yy), Iluman (20.yy), ilikmen “şamdan”, (16.yy,) arzuman “istek, arzu, iştihak” (16-17. Yy)²³, çırakman “şamdan” (16-18-19. Yy)²⁴ dızman “iri, iriyarı, cesim” (18-19.yy), kirmen (kirman)”elde yün eyirdikleri alet” (18-19. Yy),²⁵kölemen “köle” (17.yy), sokman (sökmen) “mest üzerine giyilen çizme” (14-15-16-17-18-19.

¹⁵ Hasan Reşit Tankut, “Man, Men”Türk Dili Belleteri, Yıl: 1938, S. 27-28, s.67-68 (67-72)

¹⁶ Besim Atalay, Hakimiyet-i Milliye, 30 Aralık 1932, s.3, Atatürk ve Türk Dili 2, Atatürk Devri Yazarlarının Türk Dili Hakkındaki Görüşleri, TDK Yay, Ankara 1997, s. 537-538

¹⁷ Besim Atalay, Türkçemizde Men- Man,TDK Yay. İstanbul, 1940, s. 10.

¹⁸ A. Von Gabain, Eski Türkçenin Grameri, Çev. Akalın Mehmet,TDK Yay. Ankara,1988, s. 298,300, 303

¹⁹ Ahmet Caferoğlu, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, Enderun Yay., İstanbul 1993, s.24

²⁰ Necmettin Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesi Grameri, TDK Yay. Ankara 1996, s.26

²¹ Recep Toparlı, Hanifi Recep Vural Karaatlı, Kıpçak Türkçesi Sözlüğü, TDK Yay, Ankara 2007, s. 20, 88, 273, 308

²² Tarama Sözlüğü, C. 3, Ankara 1996, s.1567, s. 1614, 1696, 1944, 2058

²³ Tarama Sözlüğü, C.1, s. 242

²⁴ Tarama Sözlüğü, C.2, s. 905, 1139

²⁵ Tarama Sözlüğü, C.4, s. 2577, 2691

Yy)²⁶, tuman “duman” (15-16-17.yy), tümen “onbin, pek çok; fırka) (14-15-16 yy) , yalman “kılıcın kamanın, bıçağın mızrağın süngünün ağzı veya ucu” ((14-15-16-17-18-19. Yy)²⁷, yaman “kötülük, musibet, fenalık, fena, kötü, hoş olmayan (14-15-16-18-19.yy),

Dede Korkut'ta, batman “ağırlık ölçüsü”, degirmen, orman, sokman “çizme, konçlu ayakkabı”, tuman “duman”, tümen “on bin”, yaman “kötülük, fena”²⁸ şekilleriyle geçmekte-dir.

Türkçe Yer Adları Kılavuzunda, Geçmen, Keçimen, Kösemen, Kağızman, Karaman, Kaman, Menemen, Narman, Tekman, Adıyaman, yer almaktadır. ²⁹ Oymak, aşiret, cemaat adlarından, Karaman, Tumanlı, Türkman, Türkmanoğlu, Çekmanlı, Dikmen, Kulamanlı, Olukman, Tanışman, Toraman, Tumanlar, Uzmanlı, Ormanlı, adları bulunmaktadır. ³⁰

Türkçe Adlar Derlemesi'nde ³¹ erkek adlarında, Adraman: İri, büyük, Andarıman: Turanlı bir kahraman, Baççayman: Şahıs adıdır, Baçman: Bir Kıpçak-Kuman beyinin adı, Barman: Alper Tunganın küçük oğlu, Çolman : İtile karışan Kama ırmağının eski adı, Çoraman (Çorman) : Bir Kırgız beyinin adı, Dökmen(Tökmen): yakışıklı, Dürmen: Özbek boyunun oymaklarından, Egemen: gururlu, Ermen : mukaddes, mübarek, Gülemen: güleç yüzlü, Karaman: Kara yağız kişi, Koskaman: Manas Destanında geçen bir Türk yiğidi, Maytalman: muhteşem, Ozman: büyümüş, yetişmiş, Salman: hür, Seymen: Düğünlerde eski kıyafetle şenlik yapan kişi, Sökmen: Yiğitlere verilen ün, Talıman: Turanlı bir kahraman, Tarman : bir Yer adı, Toğman: Kişi adı, Toraman: Akkoyunlu hükümdarı, genç irisi, Yetmen: Olgun kişi, kamil

İbn-i Mühenna Lügat' inde batman, küsme “kayık küreği”, teğirmençi “değirmenci, koymançı “çoban” (koy: koyun)³²

Kazak Türkçesinde, Alaman: ala sıçan, bir fare çeşidi, Alaman: eski zamanda bir nevi halk topluluğuna verilen ad, Orman: orman, Önmen: göğüs, belden yukarı kısım, Pelmen: hamurdan yapılan yemek çeşidi, Tiyirmen: değirmen, ³³ Kişi adlarında, Suluvman : kadın adı (suluv: güzel yakışıklı), Tavman:erkek adı ³⁴

Kırgız Türkçesinde, ³⁵ Kaçarman: kaçmayı düşünen; kaçmayı kendine gaye edinen, Ketmen: bel, kazma, Kırman: harman dövmek için daire şeklinde yapılan sert ve düz mahal, ekin demetleri

²⁶ Tarama Sözlüğü, C.5, s. 3501, 3853, 3870-3871

²⁷ Tarama Sözlüğü, C.6, s. 4254, 4256, 4257, 4260, 4261, 4262

²⁸ Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı II, İndeks-Gramer, TDK Yay. Ankara 1997, s.40, 80, 237, 269, 294, 299, 318

²⁹ Tuncer Gülensoy, Türkçe Yer Adları Kılavuzu, TDK Yay. Ankara 1995, s. 84, 99, 103

³⁰ Cevdet Türkay, Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, İstanbul 1979, s. 101, 161, 162, 383, 611, 710, 732, 736, 751

³¹ Erk Yurtsever, Türkçe Adlar Derlemesi, TDAV , İstanbul 1997, s. 24, 27, 30, 32, 41, 43, 45, 46, 52, 57, 61, 64, 66, 68, 69, 71, 82, 295, 329,

³² Aptullah Battal , İbn-i Mühennâ Lûgati, TDK Yay., Ankara 1997, s. 17, 70, 45

³³ Hasan Özeltay, Kazak Türkçesi Sözlüğü, TDAV, İstanbul 1984, s. 12, 212, 219, 224, 271

³⁴ T. J. Esbayaeva Januzaqov, Çev: Nurettin Aksu, Kazak Türklerinde Kişi Adları, TDK Yay., Ankara 2003, s.81, 66

³⁵ K.K. Yudahin, Çev: Abdullah Taymas, Kırgız Sözlüğü, C.1-2, TDK Yay. Ankara 1998, s. 381, 445, 460, 471, 494,527, 612, 721, 767, 13, 31, 171,

yığılan yer, Kızılsıman: kırmızımtırak, kırmızımsı, Koyçuman: koyun çobanı, Kutman: uğurlu, uğur getiren, önörman: el sanatkarı, Tegirmen: değirmen, Tuyarman: kahin, istikbali gören, akılman: akıllı, alman: vergi, haraç, bilermen: bilgili, caman: kötü, fena,

Karaçay- Malkar Türkçesinde, Caman: kötü, fena³⁶, Çaçılsıman: yeşilimsi, Cılısıman: ılık, yaz, sıcak (cılı: bılık,), Getmen: kazma, Gotman: hantal, ağır, şişman, ağır adam (gota: obur, ştahlı), Karasıman: esmer, Talaşman: hareket edici, küfredici, Telisıman: aptal, ahmak, budala (telisin- : aptallaş-), Tirmen: değirmen, Torusıman: doğruya yakın renk

Altay Türkçesinde, Aksıman: beyazımsı,³⁷ Caman: Kötülük, kusur, Kızılsıman: kırmızımsı, Tuman: duman, sis, Tümen: çok sayıda, sayılmaz sayı, çokluk, Çoluşman: ova adı (çoluş-: eğilmek), kişi adlarında, Erkemen (erke: sevimli, nazlı, şımarık), İrisman (ırıs-: mutluluk, şans)

Türkmen Türkçesinde, Galtaman: harami, hırsız, haydut, eşkıya (kalta- : sür-), Türkmen: Türkmen³⁸

Gagavuz Türkçesinde, evcimman, şişman.³⁹ Karayim Türkçesinde, tuman, yaman,⁴⁰

Karakalpak Türkçesinde, Ek -man, -men şeklindedir. Fakat birçok örnekte -ar, -er sıfat fiil ekinden sonra gelmekte ve bu ekle kaynaşmış görünmektedir. Fazla örneği olmayan bir fiilden isim yapma ekidir.

1) Bir işi yapanı, iş sahibini bildiren isimler teşkil eder. Bunlar mübalağa manası taşıyabilirler: alarman (alan), bilermen (bilen, bilgiç)

2) Somut isimler yapar: qaqqan (ilmikli kapan)

3) Yiyecek ismi yapar: üzben (hamurun kesilip içine ayrılan ve yoğurt katılarak yapılan bir yiyecek.)⁴¹

Hakasça-Türkçe Sözlükte önmen (köprücük kemiği)⁴²

Tatarca- Türkçe sözlük (kiril alfabeli) kirmen: kale, hisar ,ketmen: çapa, laşman: ağaç kesmek ve sal yapmak ile meşgul olan, tomrukçuluk, tégürmen: değirmen: değirmen, toman: duman, urman: orman, çuraman: eski adetleri saklayan ev ruhu⁴³

Karayim Türkçesinde, yaman, karaman, orman , tiyermen, temen⁴⁴

³⁶ Ufuk Tavkul , Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü, TDK Yay, Ankara 2000, s. 136, 143, 151, 207, 244, 372, 390, 399, 404

³⁷ Emine Gürsoy Naskali, Muvaffak Duranlı, Altayca-Türkçe Sözlük, TDK Yay, Ankara 1999, s. 22, 51, 112, 186, 189, 205, 235, 236,

³⁸ Mehmet Kara, Türkmen Türkçesi Sözlüğü, www.turkmenesozluk.da.ru

³⁹ Nevzat Özkan, Gagavuz Türkçesi Grameri, TDK Yay, Ankara 1996, s. 106, 115

⁴⁰ Tülay Çulha, Karaycanın Kısa Sözcüğü, Karayca- Türkçe Kısa Sözlük, İstanbul 2006, s. 60, 119

⁴¹ Ceyhan Vedat Uygur, Karakalpak Türkçesi Grameri, Denizli, 2001, s.72.

⁴² Ekrem Arıkoğlu, Örneklî Hakasça-Türkçe Sözlük, Akçağ Yay., Ankara, 2005, s.336.

⁴³ Fuat Ganiyev, Rifkat Ahmetyanov, Halil Açıkgoz, Tatarça-Törekçe Sözlük, İnsan Neşriyatı, Kazan 1997, s. 151,190, 206,304, 319, 360, 401

⁴⁴ N.A. Baskakova, S.M. Szapszala, A. Zajaczkowskiego, Słownik Karaimsko-Rosyjsko-Polski, Moskova 1974, s. 224, 363, 431, 527, 563

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü'nde, Türkmen Türkçesi, çemen⁴⁵ (buket, gül destesi) Özbek Türkçesi ketman (çapa), Azerbaycan, Başkurt, Uygur, ketmén, Tatar Türkçesi⁴⁶, şıtırman⁴⁷ (çetrefil), Azerbaycan Türkçesi deyirman, Başkurt Türkçesi tirman, Kazak Türkçesi diyirmen, Kırgız Türkçesi tegirmen, Özbek Türkçesi tegirman, Tatar Türkçesi tıgirman, Türkmen Türkçesi, Uygur Türkçesi tügman⁴⁸, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi duman, Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi tuman⁴⁹ Kazak Türkçesi Egemen⁵⁰ (Baskurt, Kazak, Tatar, Uygur Türkçesi) > elebaşı Ataman⁵¹ Kırgız Türkçesi Karman gözü kara⁵², Azerbaycan Türkçesi şışman⁵³, Azerbaycan Türkçesi, gocaman⁵⁴ Uygur Türkçesi öcmanlık⁵⁵ (hınç).

Biz ekin tarihsel olarak varlığını devam ettirdiği örneklerden bahsettikten sonra, ekin günümüz Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ağızlarındaki yaşayan şekillerinden hareketle ekin yüklendiği fonksiyonları şöyle sıralayabiliriz.

1.Çokluk bildirir. Ahdıman: kuvvetli istek (TTAS), Arıcaman : temiz, tertemiz, saf, iyi (TTAS), Arzuman : istek, şiddetli istek (TTAS), Kocaman: çok iri, büyük, koca (TS), Kocamanca: biraz kocaman, irice (TS), Koskocaman: çok büyük, çok iri, muazzam (TS)

2. Doğrultu bildirir. Kesman : Doğrultu, sıra (TTAS), Yalman : eğri, yanlamasına (kesme, gitme vb. için) (TTAS), Yılıkman : eğri, çarpık (TTAS), dikmen : dağların en yüksek yeri (TTAS), direkmen : direk olarak, doğruca (TTAS), Yalman: eğik, sarp (TS), dikmen: koni biçiminde sivri tepe (TS), (TTAS), Kesmen: kestirme, kısa (TTAS), dolaman : dönemeç, viraj (TTAS)

3. Arazi ve yerin bitki örtüsü ile ilgili adlar oluşturur. Azman : çalı ve dikenli bol tarla. (TTAS), Kakmanlı : tarlalarda toprağın içine gömülü taşlar (TTAS), Kesman yer : kuytu yer (TTAS), Yarman :yar, uçurum (TTAS), Kilizman: sazlık, kamışlık (TS), Orman: ağaçlarla örtülü geniş alan (TS), Sarman: ağaçlarla örtülü geniş alan (TS), Çimen: kendiliğinden yetişmiş çimen (TS)

4. Azlık, küçüklük bildirir. Acıman : az acı, acımsı (TTAS), Küçümen: pek küçük, minimini, minicik (TTAS), Küçümen: benzerlerinden daha küçük olan (TS), Cücemen : küçücük (TTAS)

5. Ev eşyaları anlamında sözcükler türetir. Sarman : bir çeşit kilim (TTAS), Sekman: alçak ayaklı, arkalıksız iskemle (TTAS), sekmen : merdiven, merdiven basamağı (TTAS), sekmen: tabure (TS), soymantı : sopa. (TTAS), Esmen: vantilatör (TTAS), İlikman: idare kandili. (TTAS), ayakman : Merdiven, merdiven basamağı. (TTAS)

⁴⁵ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, KB. Yay. Ankara 1992, s. 83

⁴⁶ age s.117-118

⁴⁷ age s.126

⁴⁸ age s. 155- 156

⁴⁹ age s. 191- 192

⁵⁰ age s. 202

⁵¹ age. S.210- 211

⁵² age s. 288

⁵³ age, s.826

⁵⁴ age s. 491

⁵⁵ age, s.337

6. İnsan fiziği ile ilgili sözcükler türetir. Gırcıman: Saçına kır düşmüş orta yaşlı kimse (TTAS)
Kırcıman : Kır saçlı. (TTAS), man (I) : yüzde olan sarı lekeler, çil. (TTAS), Yığman : kısa boylu, etine dolgun (TTAS), Gökmen: mavi gözlü (kimse). (TTAS) (TS), Tıkman: Kısa boylu, şişman (TTAS), balaman : şişman, gürbüz (kimse, çocuk(TTAS), dızman : kocaman; çok iri kimse; azman (TTAS), dolaman : şişman adam (TTAS)

7. Hayvan adları yapar. Azman : Beş yaşını geçmiş davar (TTAS), Azman : erkek hindi (TTAS), Azman : Av köpeği (TTAS), Azman : dört yaşında sığır. (TTAS), Azman : teke. (TTAS), Cırman: iri fare. (TTAS), Oğlakman : Bir yaşındaki oğlak (TTAS), Soyman : tilki. (TTAS)

8. Meslek, uğraşma isimleri yapar. oğarman : Usta, onarıcı (TTAS), Yaymancı Gezgin satıcı. (TTAS), Eyitmen : Eğitmen, eğitici (TTAS), Araştırman: araştırmacı. (TS), Başyazman: başkâtip (TS), Ayırtman: Sınavlarda, soruların hazırlanmasından notların verilmesine kadar bütün değerlendirme çalışmalarına katılan görevli, mümeyyiz. (TS), Sayman: Bir kurum, kuruluş vb.nin hesap işleriyle uğraşan kimse, muhasebeci, muhasip (TS), Uçman: Pilot (TS), Yazman: kâtip, sekreter (TS), Çevirmen: çevirici (TS), Belletmen: belletici (TS), Başdenetmen: başmüfettiş (TS), Denetmen: denetçi (TS), Dizmen: basımevinde dizgici, mürettip (TS), Eğitmen: eğitim işiyle uğraşan kimse (TS), eleştirmen: eleştirici (TS), Gezmen: gezgin (TS), gözetmen: gözcü (TS), işletmen: bilgisayar vb. teknik aletleri işleten kimse (TS)
tecimen: tacir, tüccar (TS)

9. Mutfak araç ve gereç adları yapar. Yayman : Ağzı geniş, yayvan kap (TTAS), Değirmence : el değirmeni (TTAS), batmanlık : büyük su testisi, büyük çömlek (TTAS), eleyman: Elek. (TTAS), Elemen :Elek. (TTAS), Süzmen: torba (TTAS), Şarakman : üzüm çiğnenen tekne (TTAS), Şıraman: içinde üzüm çiğnenen taş tekne (TTAS), yayman : büyük çuval (TTAS), Değirmen: kahve, nohut vb. taneleri öğüten araç. (TS)

10. Kavim adları yapar. Kuman: Kıpçak. (TS)

11. Oyun ve oyuncak adları yapar. Sıraman : birdirbir oyunu (TTAS), Firman: topaç (TTAS)
Çöğmen çıkırık : Tahterevalliye benzeyen, yalnız iki ucuna binince dönen, bir çeşit çocuk oyuncuğu. (TTAS), Ayakman: çocukların ve cambazların boylarını yükseltmek için ayaklarına takıp gezdikleri sırik. (TTAS)

12. Unvan isimleri yapar. Ataman: Rus Kazakların başbuğuna verilen unvan. (TS), kölemen: kalelerden kurulan bir asker sınıfı (TS)

13. Yiyecek ve içecek isimleri yapar. Dolaman : patatese benzeyen ve yenilebilen bir çeşit mantar (TTAS), Ekşimen: yeşil köklü ve yuvarlak yapraklı mayhoş bir bitki (TTAS), İçimen: Hoşaf (TTAS), Sütsümen : Daha tadını yitirmemiş taze yoğurt (TTAS)

14. Mekan isimleri yapar. Çardaman: çardak. (TTAS), asman :lâmba veya fener asılan yer. (TTAS), Çırahman: Lamba, çıra konulan yer (TTAS), Sıkman : sıkıcı yer (TTAS), Değirmen: içinde öğütme işi yapılan yer (TS), kermen : kale (TS), Çırakman: üzerinde meşale yakılan kule veya demir direk (TS)

15. Renk isimleri yapar. Alaşman : karışık, melez (TTAS)

16. Giyecek isimleri yapar. Ayakman : takunya, nalın (TTAS), Sıkman : kollu ya da kolsuz korsa gibi sıkkan kadın yeleği (TTAS), Sokman : çizme (TTAS), Bürümen : ipekten yapılmış elbise (TTAS), Sokman: bir çeşit uzun konçlu çizme (TS), Tuman: don, şalvar (TS)

17. Zarflar yapar. bolcaman, bolcana Çokça, genişçe (TTAS), gıdıman: pek az (TTAS), neman : nasıl (TTAS), neman : ne çok (TTAS), oncaman: o denli (TTAS), ussulcaman : usulcacık (TTAS), Böylecemen : böylece, bu biçimde, böylelikle (TTAS), Eycemen : iyice (TTAS), Güzelcemen: güzelce (TTAS), şölecemen : söylemecene (TTAS)

18. Pekiştirme yapar. Tıztızman : koskocaman (TTAS), gocaman : büyük, iri. (TTAS)

19. İklim ve yön ile ilgili sözcükler türetir. Ilman: ılık (TTAS), Ilımanlık: ılık (hava için) (TTAS), Karaman : güneybatıdan esen yel (TTAS), Karaman : batıdan esen yel, karayel (TTAS), Ilıman: sıcaklığı çok yüksek veya çok düşük olmayan (yer, iklim) (TS) (TTAS), Yayımantı : dağınık, öteberi (TTAS)

20. Bağlılık bildirir. İşçimen, işçiman: çalışkan, becerikli, iş bilen (TTAS), Evciman, Evcimen: ev işlerinde becerikli, çalışkan olan, derleyip toparlayan (kadın) (TS)

21. Sıfatlar yapar. Azmantı : zorba. (TTAS), Caman: Kötü adam (TTAS), Dalışman :cesur, yiğit. (TTAS), Danışman :bilgin, kendisine fikri alınmak için danışılan(TTAS), Dızman : uzun boylu, iri yapılı, kocaman, şişman (kimse(TTAS), Dızman : ayağına tetik, aceleci kimse (TTAS), Dızman : taşınması güç olan eşya (TTAS), Duraman: durmak, tembellik (TTAS), Gocaman: yaşlı, ihtiyar (TTAS), Gocamannık: büyük, iri. (TTAS), hodman : hatır gönül dinlemeyen, acı konuşan (kimse (TTAS), Sınıkman : yaramaz (TTAS), Şakaman : şakacı (TTAS), Talaşman : kavgacı (TTAS), Tızman : iri, kocaman (TTAS), Toraman : güçlü kuvvetli (TTAS), Uruşman : savaşıcı (TTAS), Uyman : Sevimli (TTAS), Vızman : YaramazYozmantı : terbiyesiz (TTAS), Dilcimen : hoş sohbet, tatlı konuşan (TTAS), Döğüşmen : kavgacı, savaşıcı (TTAS), Ekemen: kibirli, gururlu (TTAS), Geçemenli : kendinden geçmiş, ağır hasta (TTAS), Gücümen: küçük, ufak. (TTAS), Akman : bozulmamış, saf, temiz (TS), Delişmen: zıppır, güçlü, hareketli (TS), Egemen: sözünü geçiren, üstünlük kazanan (TS), göçmen : muhacir (TS), Kösemen: sürünün önünden giderek ona kılavuzluk eden koç veya teke, 2. Yol gösteren kılavuz (TS), Seçmen: seçimde oy verme hakkı olan kimse (TS)

22. Tarım ve tarım gereçleri ile ilgili adlar. Çıtırman : hububatın biçildikten sonra yığılmış şekli. (TTAS), Emen: bağ çubuğu, ağaç veya sebze dikmek için açılan çukur (TS), Çırtman :ağaçlardan kesilerek yapılan ve hayvan sürmek için kullanılan kamçı (TTAS), man (II) : Yeldeğirmenin tekerleklerine geçirilen demir. (TTAS), kesmenti : Kesilmiş odun parçası, iri sopa (TTAS), yarmança: İri yarılmış ağaç, odun (TTAS)

23. Az sayıda ikilemeler yapar. Karman çorman: Çok karışık ve düzensiz (TS) gaman garışık: karmakarışık (TTAS), garman çorman: Karmakarışık (TTAS) ayman açık : besbelli, apaçık (TTAS), Karman çorman : karmakarışık (TTAS)

24. Bir deyimde de rastlıyoruz. man man bakmak : Aptal aptal bakmak (TTAS)

25. El sanatları ile ilgili araç adları yapar. Eğirmen: iplik eğirmeye yarar araç (TS), kirmen: elde yün eğirmeye yarayan tahtadan yapılmış araç (TS), Kırman, Kirman :: Elde yün eğirmeye yarayan araç (TTAS)

26. Yer adları yapar. Yer adlarımızdan Adıyaman, Batman, Dikmen, Dalaman, Kağızman gibi adların yanı sıra, değiştirilen yer adlarından eski adlardan Terman (Adıyaman), Geleman (Antalya), Dalayman (Konya), Mazman (Artvin) , Kavman (Ağrı), Arzuman (Sivas), Biriman (Adıyaman), Caman (Trabzon), Dızman (Balıkesir), Tıkman (Çorum), Kalman (Erzurum), Becirman (Batman) , Kavman (Elazığ), Sanlıman (Artvin).

27. Kişi adları yapar. Alpman : (E) : yiğit, cesur, kahraman kişi, Arıman : (E) : temiz, saf, kişilikli kimse, Arman : (E) : 1. Dürüst, doğru, güvenilir kimse. 2.İstek. 3.Özlem, Ataman : (E) : Ata kişi, başkan, önder, Ayman : (E) : ay gibi ışıklı, güzel kimse, Yamantürk : (E) : güçlü Türk, Yamanyığit : (E) : Cesur, güçlü yiğit, Yatman : (E) : boyun eğin, uysal, yumuşak başlı kimse, Yurtman : (E) : Yurdunu çok seven kimse., Öymen : (E) : evcimen, evine bağlı kimse , Özerkmen : (E) : özünden güçlü olan kimse, Özmen : (E) : özü sağlam, iyi kişilikli kimse, Türemen : (E) : yasa adamı, hukukçu, Dilmen : (K) : dil bilen, güzel söz söyleyen, Gizmen : (E) : giz saklayan kimse, Ökmen : (E) : akıllı, zeki, bilgili kimse

Türkiye Türkçesi kişi adları sözlüğünden tespit ettiğimiz –mAn/+mAn li’ toplam 243 isimden 150 tanesi Türkçe kökenli kişi adıdır.

SONUÇ:

Türkiye Türkçesi gramer kitaplarında ekle ilgili özellikler verilirken birkaç yer adında kalıplaşmış olarak yer aldığı, bir de yapan eden anlamında fiil köklerine gelerek kullanıldığı ve ekin fazla işlek olmadığı söylenmesine rağmen, ekin son yıllarda özellikle kişi adları yapımında işlek olarak kullanılan bir ek olduğunu söyleyebiliriz.

Ekin Fransızca appartement “apartman”, quipement “ekipman”, compliment “kompliman”, moralement “moralman”, İngilizce’de superman “süpermen”, şekillerinin kullanılması belki de ekin Batı dillerinden alındığı intibasını uyandırmaktadır.

Ayrıca ekin batı dillerinden alındığı konusundaki görüşlere katılmadığımızı, ekin dünyanın en eski dili olan Sümercede de bulunması, Türkçenin tarihi dönemlerinde Eski Türkçe’de, DLT’de, Kıpçak döneminde, Tarama Sözlüğünde, Türkiye Türkçesinde, Türkiye Türkçesi ağızlarında ve Çağdaş Türk Lehçelerinde canlı olarak kullanılması ekin Türkçe olduğunu doğrular niteliktedir.

KAYNAKLAR:

- Akalın, Mehmet, "Yapım Ekleri", **Dil Yazıları**, TDK Yay. Haz: Recep Toparlı, Ankara 2001, s. 141-161
- Arikoğlu, Ekrem, **Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük**, Akçağ Yay., Ankara, 2005
- Atalay, Besim, **Türkçemizde Men- Man**, TDK Yay. İstanbul, 1940
- Banguoğlu, Tahsin, **Türkçenin Grameri**, TDK Yay. Ankara 1998
- Baskakova, N.A., Szapszala, S. Zajaczkowskiego, M. A., **Slovník Karaimsko-Rosyjsko-Polski**, Moskova 1974
- Battal , Aptullah, **İbn-i Mühennâ Lûgati**, TDK Yay. Ankara 1997
- Besim Atalay, Hakimiyet-i Milliye, 30 Aralık 1932, s.3, **Atatürk ve Türk Dili 2**, Atatürk Devri Yazarlarının Türk Dili Hakkındaki Görüşleri, TDK Yay, Ankara 1997, s. 537-538
- Caferoğlu, Ahmet, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, Enderun Yay. İstanbul 1993
- Çulha, Tülay, **Karaycanın Kısa Sözcüğü**, Karayca- Türkçe Kısa Sözlük, İstanbul 2006
- Ergin, Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Yay. İstanbul 1993
- Ergin, Muharrem, **Dede Korkut Kitabı II, İndeks-Gramer**, TDK Yay. Ankara 1997
- Gabain, A. Von, **Eski Türkçenin Grameri**, Çev. Akalın Mehmet, TDK Yay. Ankara, 1988
- Ganiyev, Fuat, Ahmetyanov, Rifkat, Açıköz, Halil, **Tatarça-Törekçe Sözlük**, İnsan Neşriyatı, Kazan 1997
- Gencan, Tahir Nejat, **Dilbilgisi**, TDK Yay. Ankara 1979
- Gülensoy, Tuncer, **Türkçe Yer Adları Kılavuzu**, TDK Yay. Ankara 1995
- Haciminoglu, Necmettin, **Karahanlı Türkçesi Grameri**, TDK Yay. Ankara 1996
- Januzaqov, T. J. Esbayeva, Çev: Nurettin Aksu, **Kazak Türklerinde Kişi Adları**, TDK Yay., Ankara 2003
- Kara, Mehmet, **Türkmen Türkçesi Sözlüğü**, www.turkmencesozluk.da.ru
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I**, KB. Yay. Ankara 1992
- Korkmaz, Zeynep, "Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek İle Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme", **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, C.1, TDK Yay. Ankara 1995, s. 12-84
- Naskali, Emine Gürsoy, Muvaffak Duranlı, **Altayca-Türkçe Sözlük**, TDK Yay, Ankara 1999
- Özaltay, Hasan, **Kazak Türkçesi Sözlüğü**, TDAV, İstanbul 1984
- Özkan, Nevzat, **Gagavuz Türkçesi Grameri**, TDK Yay, Ankara 1996
- Sezai, Güneş, **Türk Dili Bilgisi**, İzmir 1999
- Süer, Eker, **Çağdaş Türk Dili**, Grafiker Yay. Ankara 2006
- Tankut, Hasan Reşit, "Man, Men" **Türk Dili Belleten**, Yıl: 1938, S. 27-28, s. 67-72
- Tarama Sözlüğü**, C. 1, 2, 3,4, 5, 6, Ankara 1996, s.1567
- Tavkul ,Ufuk, **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü**, TDK Yay, Ankara 2000
- Toparlı, Recep, Recep Hanifi, Karaatlı, Vural, **Kıpçak Türkçesi Sözlüğü**, TDK Yay, Ankara 2007
- Türkay, Cevdet, **Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler**, İstanbul 1979

- Uygur, Ceyhan Vedat, **Karakalpak Türkçesi Grameri**, Denizli 2001
- Üstüner Ahat , **Türkçede Pekiştirme**, Elazığ 2003
- Vecihe, Hatiboğlu, **Türkçenin Ekleri**, TDK Yay. Ankara 1981
- Yudahin, K.K, Çev: Abdullah Taymas, **Kırgız Sözlüğü**, C.1-2, TDK Yay. Ankara 1998
- Yurtsever, Erk, **Türkçe Adlar Derlemesi**, TDAV , İstanbul 1997
- Zeynep, Korkmaz , **Türkiye Türkçesi Grameri, (Şekil Bilgisi)**, TDK Yay. Ankara 2003